

PAPER DETAILS

TITLE: Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdisê Kekû ya Zazakî

AUTHORS: Busra Gökalp

PAGES: 30-41

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4315317>

Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdişê Kekû ya Zazakî¹

Xulasa

Sanikî, bi vatişo tewr sadeyo ke berê ke sînoranê raştîye îxlal kenê û merdim vejînênî xeyalan ê. Nê sanikê ke cuye bi xeyalan xurt kenê, ma benê welatanê xeyaliyan ke sînorê ïnan çin o û nê raywanîyanê bêwextan de deyîra yew ziwanê weşî vanê ha vanê. Dekewtişê dinyaya sanikan ke qicîye, safîye, holîye û heskerdişî ano ma vîrî, zaf eleqeyê nê dekewtişî bi géravîşê rindîye est o. Tutê şansını yê dinya û ge-ge pîlan zî nê sanikî ziwananê cîya-cîyayan de goşdarî, la ameyo vînayîş ke cayê ke ïnan bi nê sanikan raywanî kerde û dîyê zaf manenê yewbînan. Ma na xebate de, kerd ke sanika Kekû ya ke Çewlîg de bi zazakî yena vatiş û yew eserê muhîmî yê kulturê fekkî ya, analîz bikerê û naye ser ra edebîyatê şarî de cayê ci izah bikerê. Gama ke ma sembolê na sanika ke fekê şarî ra ameya arêkerdiş şirove kerdî, ma dî ke a vîyarteyê sosyal û kulturî û ewroyê komelê Zazayî ra zaf melumatan ihtîva kena. Ma müşahede kerd ke analîzkerdişê sanikan yê sembolîkî û hafizaya(vîro) kolektîfe û bine hişmendî mîyan de têkilîyêk est a, ancîna ma kerd ke na têkilî izah bi tefaruatanê ci izah bikerê. Naye ra teber na sanika ke imkanê zaf hetan ra wendîş û şirovekerdişî da ma, ma aye sanikanê kulturanê nêzdîyan û duran reyde muqayese kerde, cimendiş û cîyayîyanê ci tespît û şirove bikerê.

Çekuyêkîlitî: Zazakî, Zaza, sembol, Kekû, sanik.

The Symbolic Interpretation of the Zazaki “Keku”

Abstract

Tales, in a way, transcend the boundaries of reality, opening doors to dreams and imagination. These tales, which nourish life with dreams, sing the song of a festive language that takes us on timeless journeys through boundless geographies. Entering the world of tales, which are remembered with childhood, innocence, goodness, and love, is closely related to seeking this beauty. The lucky children of the world, and sometimes adults too, have listened to these tales in different languages; yet, the places they journeyed to through these tales seem remarkably similar. In this study, we aimed to explain the place of the tale Keku—a significant product of oral culture, told in Zazaki in Bingöl—within Zaza literature, based on analysis and findings from a Zazaki tale we collected. While interpreting the symbols in this Zazaki tale, we observed that it contains much information about the social-cultural past and present of the Zaza community. We noted that the symbolic analysis of tales is associated with collective memory and the subconscious, and we attempted to explain these connections. By comparing this tale, which offers us the possibility of a pluralistic reading, with tales from both nearby and distant cultures, we aimed to identify and interpret similarities and differences.

Keywords: Zazaki, Zaza, symbol, Keku, tale.

¹ No tez nuştoxi teza xo ya masterî ra gêriyayo.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Buşra GÖKALP

busragermany@hotmail.com

Dr. Bingöl Üniversitesi, Zaza Dili ve Edebiyatı
Orcid: 0000-0001-7374-2388

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 25.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1573629

Atif / Citation:

Gökalp, B. (2024). Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdişê Kekû ya Zazakî. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 30-41.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1573629>

Destpêk

Ma verê, sanika Kekû ke merkezê Çewlîgî de timûtim yena vatiş esas girewte û dest pê xebata xo kerde. Pros-ê na xebate de ma tespit kerd ke Çewlîg hetê sanikan ra wayirê yew binawanîya kultûrî ya gird o. Na mintiqâ de sanikî nîspetê girdî de estişê xo muhafeze kenê û xususen dewan de hema zî fek ra bi fekkî yenê vatiş.

Seke ma zanê, komelê ke ïnan zaf erey dest bi edebiyatî kerdî, ïnan de edebiyato fekkî qewetin o. Ma eşkenê ney bi rehetî semedê komelê Zazayan zî vajê. Ma şahid benê ke nê eseranê fekkîyan pê elementê cuya rojane, bawerî, dîn û rituelan şekil girewtê. Kes eşkeno tede müşahadeyê yew ziwanê sembolîk bikero. No ziwano sembolîk hetêk ra îmajê surreal û xeyalî yê sanikanê analîzbîyayeyan hasil keno, hetê bînî ra zî îmkan dayo ke muhtewaya sanike de rastîye bi şekilanê cîya-cîyayan de bêro cakerdiş. Sanikê ke yê komelanê cîya-cîyayan ê, yewbînan mîyan de estbîyayışê cîyayî û seypêmendişê ïnan, nê ziwanê sembolîkî ra eleqedar ê. “Sanikî wextê qediman ra mîras mendê, tede unsurê mîtolojî û kulturo fekkî, bawerî û tayê formelê qalibî hîna zaf ca gênî û heto bîn ra zî edebiyatê nuştekî rê yew bingê awan kenî. Bi mantiqê xo yew mesajo perwerdeyî û însanî danê.”²

Erîch Fromm ney idîa keno: “Cîya-cîya hewnan dîyayışê merdiman çiqas ke tebî yo, cîya-cîya mîtan peydakerdişê cîa-cîya welatan zî hende tebî yo. Feqet herçiqas heme cîyayî bibê zî, heme mît û hewnî wayirê yew hetê müşterekî yê. O zî no yo ke vatişê pérune eynî yo, bi ziwanêko sembolîk nusîyayê.”³ Tek ziwano unîversal o ke merdimîye awan kerdî, ziwano sembolîk o; seba ke ziwanê mîtan, sanikan û hewnan bêro famkerdiş gereke no ziwano sembolîk bêro tehlîkerdiş.

Na sanika ke hetê ma ra ameya arêkerdiş de, ma ziwanê aye yo sembolîk tehlîl kerd û xebata ma zî pê nê tehlîkerdişî şekil girewt. Ma kerd ke hedîse û datayê ke (*veri*) bi sembolan ameyê ifadekerdiş, heqîqeto ke peyê ïnan de nimite yo bivînê û manayanê ïnan tehlîl bikerê.

1. Ziwano Sembolîk

Ziwano sembolîko ke sey işaret, rîce, ìma manayê ey est ê, datayo (*olgu*) semantîko ke pêyê çîyo ke aseno de nimite yo. Zey sumbolos vîyarto grekkî, sey *sumbolus* zî vîyarto latinkî, ïnan ra zî bi şekil û telafuzê xo yo ewroyê vîyarto ziwananê Ewropayî.

Îcab keno ke verê ke mefhûmê sembolî ke vatişanê şaran de ca gêno, ser o bêro vindertiş gereke çekuya “sembol”î hol bêro eşkera kerdişî. “Sembol” yew çîyo ke merdimî nîeşkenê ey bi hîsan ifade bikerê, sey objeyê müşexes (*somut*) yan zî işaret, tîmsal, bîcîmê ke ey musneno/nawneno terîf beno.⁴

Jungî, kitabê xo Merdim û Sembolê Ey de, sembolî sey “.... yew term, yew name hetta yew resim o ke çîyê ke cuya rojaneyî ra yene zanayış û şinasîyenê la têkilîyanê otantîkan îlaweyê manayanê ïnan keno” terîf kerdî. Jung nê terîf ra hereket keno û mefhûmê sembolî sey xo teberdayışê hişmendî (şûûrî) zî terîf keno.⁵

Yew çekuye yan resim, gama ke manaya xo ya verên, akerdeye ke dest de fam sera ra zêdeyêr mana ihtiâva bikero, o wext sera/o sembolîk. A game yew heto “binhişmendî”yo ke mumkun nîyo ke tam bêro terîfkerdiş, bêro zanayış û hîra qezenc keno. Kes nîeşkeno ke terîfkerdiş û izahkerdişê nê hetî ra hêvidar bo. Aqilê merdiman wexto ke sembolî cigêreno, reseno tayê fikran ke ê teberê kapasîteya famkerdişê mentiqî de yê. Tekere ma sera ver bi tîja “pîroze/bimbareke”, la na nuqta de mentiq mecbur o ke nebesiya xo ôtîraf bikero; kes nîeşkeno çîyo ke “pîroz” o terîf bikero. Eke ma pê zekaya xo ya sînorkerdeye yew çîyî sey “pîroz” name bikerê, o wext ma ey goreyê rastîyanê (heqîqetanê) müşexesan ney, goreyê bawerîyan name kenê.⁶

Seçkî yo ke têkilîya temsiliya semantîkî ke manaya bineyên û serêni yê sembolî mîyan de awan beno ra behs keno, bi no hawa ifade keno ke yew sembol daîma seba ke manaya serêyine temsîl bikero est o.

Goreyê Sembolîzmî, heqîqetê nîzamê berzî, bi yew nîzamî ke ey ra cêrî o temsîl beno. La mumkun nîyo ke eksê ney bîbo. Yew sembol tim, tewr tay semedê ifadekerdişê manaya yew corêne ifade bikero, est o. Sebebê estbîyayışê xo

2 Okan Alay, Analîzê Arketîpkî yê Sanika “Xerîb û Nasîb”î. *Nubihar Akademi*, 5(19): 2023. 121-132, s. 123.

3 Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitler*; İstanbul: Say Yayımları, 2015, s. 20.

4 *Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayımları, 2005, s. 992.

5 C. Gustav Jung, *İnsan ve Semboller*, (Çev. Ali Nahit Babaoglu), İstanbul, 2009, s. 20.

6 Jung, e. n. v. , r. 21-22.

no yo. Yew heqîqeto ke aîdê alemê bineyên o, alemê berzî temsîl keno, la ‘serê’ ‘bineyên’î temsîl nêkeno. Merdim eşkeno vajo no maneno ro roşnaya ke şewlê aye ginayo serê awe ro. Şewlê ci roşna temsîl keno, la roşna şewlî temsîl nêkena. Zerfe mektube temsil kena, la mektube zerfe temsîl nêkena.⁷

Seçkî yo ke vano simbol yew tewirê komunikasyonî yo ke çîyo ilahî yo, pê ey benî ademî reyde têkili roneno, na mana de badê ke nê komununkasyonî hîrêrehendin (*boyut*) ra analîz keno, ìnan hişmendî ra teber (bin-hişmendî), serê hişmendî û telepatî reyde teklîf keno: “Sembolî, ma reyde kewtişê komunikasyonî yê çîyo ilahî yo. No komunikasyon, sey dinyaya fizikî ra hayîdarbîyayîş, raywanîya ma ya manewî ra hayîdarbîyayîş û mesajanê simbolikan ra hayîdarbîyayîş hîrê merhelayan de aver şina. Nê hayîdarbîyayîşî sewiyeyanê hişmendî (şuur), binhişmendî û serhişmendî ca gene. Hişmendî; pê çekuyan, binhişmendî; pê simbolan, serhişmendî; pê telepatî komunikasyonî keweno.”⁸

Simbol yew obje, resm, kes yan zî yew fiksiyono (*imge*) ke zihن de peyda beno bo, yew muqabîlê ey yo semantîkî est o. Na mana de çi bîyayîş yan zî bi kamcîn îmajî muqabelekerdişê ey ra vêşîr, muhîm datayo semantîk o ke o temsîl keno, wazeno kamcîn mesajî bido muxatabî/e. Na babete ser o Ersoy fonksîyon û ehemîyetê semabolî wina îfade keno: “Her işaretö ferdkî yo ke rîayetê muqabîlîyetê temsîlî keno, bi no hawa yewna çîyî îfade keno, yew çîyo ke amade (hadre) nîyo û fambîyayîşê ey nemumkun o, yew atmosfere tebî (naturalî) de dawetê zihî keno, yew ‘simbol’, ‘tîmsal’ o. Beno ke nê yew desen, yew eşya, yew resim, name, dîyalog, alegorî, kes yan zî dezgeh bê. Kes eşkeno simbolî/tîmsalî izafe kerdiş, neqilkerdiş, şebeynayîş (*benzetme*), yew cayı de pêserkerdiş zî terîf bikero. Yew tîmsal/simbol bi xo çi yo, no ney, mesajo ke wazeno neqil bikero muhîm o.”⁹

Hemê tarîxê merdimîye de simbol, sey ziwano ke mesajo ke wazeno bidîyo kirişnayo û yew mesaj îhtîva kerdo, ke no yew mesaj o ke binê manayayan û ìmgeyan de yo û rasterast fam nêbeno ameyo gurenayîş. Eynî wext de kes eşkeno simbolan sey çîyê ke zihî de est ê, bi hawayo îxsasin (*üstü örtülü*) teberdayîşê ìnan terîf bikero. Na mana de her işaret wayîrê senînîya unîversal nîyo û ancîna na mana de sey simbolî zî nêhesibîyenê.

Simbolî objektîf ê. Simbol erziyenê ortê û beno ke merdimî ìnan pê nameyanê cîya-cîyayan name bikerê û cîya-cîya şirove bikerê. Beno ke tayê tesmîl û objeyî kulturanê cîya-cîyayan de yan zî wezîyetanê eksê yew-bînan do simbolize bikerê, ancîna beno ke averşîyayîşê zemanî reyde zêdebîbîyayîşê tebaqayanê manayan ra girêdaye û netîceya tecrubeyan de hetê merdîman ra manayanê neweyan dîyayîşê ìnan ver mesajo ke danê cîya-cîya bê.

Sey nimûne simbolê boxe tradîsyonanê cîya-cîyayan de di manayanê cîyayan de ameye şuxulnayîş her di manayî eksê yewbînan ê. Boxe tayê tradîsyonan de hêzê (qewetê) semawî û berzî simbolîze keno, tayê teradîyonan de zî hêzê erdî, yan, hêzo ke anceno ver bi cêrî simbolîze keno.¹⁰ Seke yeno vînayene mumkun o ke manaya yew simbolî, kulturanê cîyayan de, goreyê rol û tesîrî ke simbol ê kulturî de wayîrê ìnan o, manayanê cîya-cîyayan ifede bikero. Na çarçewa de ancîna mumkun o ke manaya simbolî goreyê şertanê demî (wextî) izafî bo. Yanî simbol yew prosesê averşîyayîş û bedilîyayîşî mîyan de yo. Feqet ganî (gerek) bedilîyayîş sey manayanê cîyayan ney, şekilê merhale yan zî derece de fam bibo. Saltî, derheqê na babete de asmên sey nimûne dayo û bi no hawa fambîyayîşê na babete zelal kerdo. Salt manaya simbolê “asmên”î wina terîf keno: “Asmên, çimê yew kesî ke Dewro Entîko de ciwîyeno û mefhûmê fezayî ra bêber o, sey asmeno qubeyîn o ke, o ey pê çimanê xo vîneno, tede birûskî erzenê û tayê estareyî seke kemane xêz bikerê bi şeqitîyayîş akewenê û hewn a şinê”¹¹ terîf keno. Feqet yew keso ke derheqê fezayî de zanayîşê ey xorîn o, seba ke zano îhtîmal o ke vatoxî do pê simbolê “asmên”î feza qest kerdo, ey do simbolî ra her di manayan zî bivetêne. La yew wendekarê ìnisiyasyonî ke zano kañat wayîrê yew sturukturê esîrî ke o madeyanê seyyal û suptîlan ra awan bîyo û eşkeno pê dubleyê xo seyahetê astralî bikero zî simbolê “asmên”î –seba ke ge-ge mumkun o, o do tebaqabîyayîşê ke sey “asmêno hewtqat” name beno qest bikero- her hîrê manayan de fam bikero û ser o videro. Seke yeno vînayîş şiroveyê simbolî ke prosesî mîyan de xo aver benê û ê do hîrabîyayîşê sînoranê

7 Sezaver Seçki, *İmgelerin Olayların Sembolik Saklı Mesajı*, İstanbul, 2015, s. 34.

8 Sezaver, e. n. v. , s. 30.

9 Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeye*, İstanbul, 1990, s. 12.

10 Alparslan Salt, *Ansiklopedi Neo-spiritüalist Yaklaşımalarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul, 2017, s. 72.

11 Salt,a. g. e. ,7.

şiroveyan û keşfkerdişê manaya sembolî yê xorîne rê destek bidê. Yanî keşfê îmâlê yew kayê pazılı beno.

Kes eşkeno vajo ke Îslamî de sembolîzm Quranê Kerîmî reyde dest pêkerdo. Quranê Kerîm, do seba ke yew kitabo ke adetê merdiman, nîzamê komelî binê ra bivurno bibiyêne, gereke emrê ke derheqê adetanê dewamkerdeyan yê merdiman de yê, merhela bi merhela bimusnayêne. Sîstemo ke eşkayêne ney temîn bikero sîstemê sembolizm bi. Kes eşkeno estbîyayışê ayet û kelîmeyê Quranî ke manaya ïnan muhakem û muteşabîh ê naye rê nimûne bido. Beno ke metnê pîrozî (bimberekî) qismêkê melumatan hetê mana ra nimite bidê û tayê manayê ke ê sembolîze kenê, ïnan zî sey çime bidê.

Nê sembolî nê ke tenya metnanê pîrozan de, hîkayeyanê şarî yê fekkîyan de zî zaf rey ameyê gurenayîş û ge-ge kulturanê cîyayan de manayê cîya-cîyayî temsîl kerdê. Hîkayeyanê şarî tena erjanê kulturî neqil nêkerdê, eynî wext de sanikî û destanî ke elementê muhîmî yê kulturê fekkî yê, bi seserran rayîrê neqilbîyayışê ïnan teşkil kerdê. Sanikî ke cîya tradisyonan de elementanê viraziyayan yê tewr muhîman ra yê, estişê aseyayî yê objeyan û kesan ke ihtiiva kenê ra teber, tehayulê yew wasitaya komunîkasyonî bîyayışî yê manaya ke temsîl kenê zî xo reyde vetê meydan. Destan û sanikî ke estena kulturî yê şarî yê, zemanî reyde vera-vera eynî sey mîrî pê dîn û strukturê kulturî yê şarî mîste benê û manayê ke sanikî ihtiiva kenê ancîna zemanî reyde hîna vêşî mana gênê û resenê yew strukturê qewetinî. Eke kes sembolan tenya hetê şekil û asayayışê ïnan ra bierjno, şertanê dewrî (çaxî) nêgîro çiman ver, nêeşkeno yew prosesê sexlam û faydedarî temîn bikero. Aye ra gama ke sembolî yenê şirovekerdiş gereke nê pêro fatorî bigîriyê çiman ver.

2. Têkilîya Mîyanê Ziwanê Sanike û Ziwanê Sembolî de

Ziwano sembolîk o ke her wareyê edebîyatî de xo dano hîskerdiş, xususen eseranê kulturê fekkî yê sey destan, hîkaye û mîtî de xo dayo hîskerdiş. No ziwano sembolîk hetê unîversalî yê sanike teşkil keno.

Fromm o ke bale anceno mana û vîradoxê (*çağrışım*) ziwanê sembolîkî ser wina vano: “Çîyo ke mentiqê nê ziwanî de muhîm o, zeman û feza nîyê, intensîfi (*kesafet*), mana û viradox ê. Ziwanê Sembolî, tek ziwan o ke merdimîye o awan kerdo û averşîyayışê tarîxî reyde semedê heme kulturan eynî yo. Seba ke bieşkîyo ziwanê mîtosî, sanikî û hewnî ke yew gramer û strukturê ïnan yo munhasirê ïnan o est o fam bibo, gereke ewilî taybetmendîyê (xususîyetê) nê ziwanê sembolîkî bêrê analîzkerdiş.”¹² Sanikî eseranê hîkayeyî yê fekkî mîyan de êyê ke tewr dewlemend (zengîn) ê û wayîrê xezîneya kulturî yê, hetê vatoxîya sembolîkî ra epey zengîn ê.

Sanike, edebîyatê dinya de, elementanê tewr zengînan yê edebîyatê fekkîyan ra yew a. Bi xususîyetanê kulturîyan îlawebîyayışê nê edebîyatê fekkî, sanike hîna zêde bena zengîn. Sanikê ke ma na xebate de ser o vindertî, kirişnayoxê kulturî yê şarî yê ke nê sanikî aîdê ey ê.

La Fontaine, bi vatoxîya sembolîke yewna fonksiyonî dano esteyanê bêganen ser.¹³ Yanî mavajê motîfê yew lu yan zî marî sanikan de ca gêno, hetêk ra xususîyetanê ke aîdê merdiman ê, karekterê xo de ihtiiva keno hetêk ra zî wazeno ke mesajanê nimiteyan ïnan ser ra bido. Yanî lu/luye şeklê cismanî yê qurnazî ya.

Hedefo ke vateyanê fekkîyan de yeno waştiş ke biresnîyo ci, pê ziwanê sembolî resnîyeno ey. Yewna xususîyetê sanikanê zazakî ke bale anceno, tede şuxulnîyayışê ziwanê sembolîkî yo. Komelê Zazayan rasterast ney bi hawayo sergirewtî ifadebîyayışê hîs û fikran, istiqamet da xebata ma.

Analîzkerdişê sembolan tena çarçewaya sanikan de ney, gereke heme eseranê fekkîyan û edebîyatê nuştekî yê şarî de bêrô kerdiş. Mesela beno ke xebitnayışê sembole cinî sanikan de cîya idyoman de cîya bo. Temamê nînan her mecra de mana û muhewaya ïnan ra zafîr çîyan vanê. Tayê ïnan bale ancenê rewşanê (halanê) psîkolojî ser, tayê ïnan zî beno ke bale biancê rewşanê sosyolojîkan yan zî tarîxîyan ser.

Semedo ke ma sembolan tam fam bikê, gereke ma bieşkê ziwanê sembolîkî baş biwanê. Ziwanê sembolîkî reyde manaya sanike zî do bibedîliyo û sanike manayanê neweyan qezenc bikero. Vera-verê ka masalî bêrê analîzkerdiş, xorîniya manayanê ïnan do hîna zêde bo û esasê sanike bivejîyo meydan. Mesela mixara (şikefte), şer, yan zî yew saye manayê ïnanê ke rasterast asenê ra teber, mesajanê cîyayan zî ihtiiva kenê. Fam beno ke mixara rahîme maye/dadiye, xuzurê zerrîya merdimî, şer hêzî (qeweti), domînatîye, xurur û cesaretî temsîl keno. An-

12 Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitler*, İstanbul, 1995, s. 22.

13 Tanju İnal, *La Fontain'i Yeniden Okumak/Anlamak*, S. 3, Ankara, 1992, s. 305.

cîna fam beno ke saya sanikan zî cinsîtiye, qedexeyî (yasaxî) sembolîze kena. Seçkî sanika ke wanîyena (yena wendîş) aye ra hayîdarbiyayîşî wina îfade kerdo:

“...şima eşkenê bi zerrîya xo ya safe bawer bikerê ke sanikî heqîqetî vanê. Şima zanê ke Alice qet dîyarê harîka şaxaneyîyan ra nêvejîya teber. Şima winî his kenê ke Alice şima bi xo yê. Belkî şima wexto ke aye sey “sanika domanan” bigoşdarê sembolan ferq nêkerê, la a sanika domanan, temamen merdimî/e, tebêtî, heyatî, bi kilmî raywanîya ruhî vana.”¹⁴

Eke ziwanê sembolîkî û ziwanê sembolîkî yê sanikan ser o bêro vindertiş, perspektîfê bînî ra ewnîyeno sanikan ra û naye ra girêdaye mumkun nîyo ke zengînîya ïnan nêro vînayîş.

3. Zazakî de Cayê Sanikan

Sanikê ke dewranê zaf verênan ra ameyê resayê zemanê ma, ci ê unîversalî bê ci yê ma bê zihne ma de ca girewtê ke di nimûneyê ïnan yê namdarî Sanikê Hezar Şewan, Sanikê Grîmm Birayan û Sanikê Ezop ê. Nê sanikê ke goşan bi goşan demêkê derg bi vatişê fekkî estena xo ramitê û dima ra bi destê arêkerdoxanê profesyonelan û amatoran ameyê arêkerdiş û vîyartişe nuştîşî bîyê. Herçiqas no proses qetî nêbo zî xususen xebatê arekerdişê Grîmm Birayan sey xebatê verêni yê nê warî qebul benê. Babetê ke kesê ke cigêrayîşê sanikan kenê, ser o vindenê ïnan ra yewe zî çimeyê sanikan ê.

Tarîxê Sanikan yê Dinya (Cîhanî) de derheqê müşterek bîyayîşê sanikan de zaf fikrî vejîyê orte. Nînan ra yew zî fikrê ke çimeyanê Sanikanê Grîmm Birayan de ser o erzîyayê orte. W. Grîmm veteyê verêne kitabê xo *Kind-er und Hausmarchen* de derheqê çimeyanê sanikan de di fikrî eşte orte.¹⁵

1) Teorîya Hind û Ewropa: Sanike ê miletan ke ziwanê ïnan kewenê keyeyê (aîleya) Ziwananê Hînd û Ewropa, mîrasê Medeniyetê Hînd û Ewropa ke yew zemanê zaf verêni ra ke nêno zanayîş ra mendo.

2) Teorîya Miletanê Parçebîyayan: Sanikî, halê parçebîyayî yê mîtanê kehenan ê. Mumkun o ke nê ancax mîtê ke nê ci ra vejîyayê, bi izahkerdişê ïnan fam bibê.

Tarîxê Folklorê Dinya de derheqê dinyaya efsûnina sanikan de heta seserra peyêne yew tradîsyono nuştîkî yo ke sewîyeya cîdî de ameyo peydakerdi û sayeyê ney de sanikê az bi aze (jenerasyon bi jenerasyon) neqil bîyê. No, bêşik semedê zazakî zî muteber o. Zazakî ya ke wayîrê tradîsyonê fekkî yê zengînî ya, semedo ke coğrafyaya ke tede qisey bena de kulturanê bînan reyde yewbînîserotesîrkerdiş mîyan de ya, xezînaya xo ya sanikan bi hawayobihêz (qewetin) muhâfez kerda û hema kena zî. Semed zazaki de Anuk zî wina ïzeh kerdo: “Bi ekserî sanikî; çendtewrîya kulturî ya yew komelî û qodanê kulturî yê fekiyan re bingehê xo gênê. No girewtîş sey milletanê bînan, bîyo helqaya verêni ya xebatanê kulturî û etnolojîkî yê Kirdan. No kultur, bingehê xo qal û performans ra geno. No neqlîyayîş, hetê bîyayîşê bi fekkî ra-bi nuştîkî muhîm o. Çîyo fekkî, bibo çîyo nuştîkî û çîyo ke bi goş bêro goşdarîkerdiş bibo çîyo ke bi çim bêro vînayîş hetê avabîyayîşê kullîyatê nuştîkî ra yew paraleltî mojneno.”¹⁶

Zazakî de muqabîlê nameyê *sanike* bi cîya-cîya çekuyan vejîyena vernîya ma vernî û hetanî nika şarî mîyan de yew formo standart vila nêbîyo. Zazakî de no term mintiqâ bi mintiqâ sey “Mesele, sanik, sonik, vistanek, fistunek, estanek, şanike üeb.” name beno. Manaya umûmî de leksikolojiya çekuye de yew bediliyayîş behsê mewzûyî nêbo zî, eşkîyeno ke nê forman ra vurîyayîşê vengan yê mintiqayanê cîyayan bêro vînayene. Lezgîn çekuyê Zazakî yê cîya-cîyayî ke muqabîlê sanike de yê, ïnan wina reze keno: “sanike, estaneke, estanike, estoneke, estonike, vistanike, vistonike, şanike, sonike, sünike, şonike”.¹⁷ Seke yeno vînayîş Zazakî de çekuya Zazakî netîceya bediliyayîşanê fonetik û leksikolojîkî de mintiqâ bi mintiqâ bi yewna şekil gêna.

Ferhengê Kîrmancî (Zazakî)- Tirkî-Kîrmancî ke hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra amade bîyo û serra 2001î ra nat yeno hîra û aktualizekerdiş de formê standartê sanike sey “sanike, estenake” tewsiye beno.¹⁸ Nê her di

14 Seçki, *İmgelerin Olayların Sembolik Saklı Mesajı*, s. 31.

15 Umay Günay, *Elazığ Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 1975, s. 17.

16 Nevzat Anuk, “Sözlü Kültür ve Zazaca Masallar,” *Mukaddime* 5,2012, 75-87,s. 76.

17 Kadri Yıldırım, İbrahim Bingöl, Roşan Lezgin, *Edebiyatê Kîrmancî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebiyatında Örnekler)*, Mardin: Weşanê Enstîtuya Ziwanê ke Tirkîya de Ciwîyenê ya Unîversiteya Artuklu ya Mêrdîmî, 2012, s. 50.

18 Vate Çalışma Grubu, *Ferhengê Kîrmancî (Zazakî)- Tirkî Kîrmancîca (Zazaca) – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Vate Yayınevi, 2016, s. 684.

formî, hetê organanê cîyayê ke xebatanê na grûbe taqîb û tetbîq kenê, tercîh benê. Na mana de ma eşkenê vajê ke nê di formê standartî yê muqabilê çekua sanike neşriyatan de vila bîye. Bê nê di forman, Zazaca-Türkçe Sözlük yê Turgutî goreyê Zazakîya ke Pali, Çewlîg û dormaleyê nînan de yena qalîkerdiş, nuşto de semedê sanike “vistunik, fistunik” gurenayê.¹⁹ *Listeya Zazaca-Türkçe û Türkçe-Zazaca* yê Hayığî ke tede xezneya çekuyanê mintiqayê Çermûge, Sankûş, Sêwregi û Aldûşî esas girewta, de çekuyê “istanik, sanike” muqabilê sanike de xebitnayê.²⁰ Selcanî zî kovara Hêvî ke serra 1983yî de neşr bîya de, folklorê Zazakî ser o guriyayo û tayê arêkerdişê xo na kovare de weşanîyeya. Selcanî na xebata xo de çekuya sey “sanık” û “mesele” di formê cîyayî şuxulnayo.²¹

Ma eşkenê nê datayan ser ra hereket bikerê, bedilîyayışê vengan ke mintiqayan ra gore çekuye de hasil bîye zî bigêrê çiman ver wina vajê: Zazakî de semedê formê standardî yê sanike hîna zaf çekuya “sanık” ameyo weçînayîş. Ma zî na xebate de cayê ke îcab kerd de xebitnayışê na çekuye munasîb dîy.

4. Bi Hawayo Umûmî Ewnîyayîşêk ro Arêkerdişanê Sanikanê Zazakî Ser

Zazakî de vîyartîşê edebîyatê nuştekî de gama tewr muhîme bi arêkerdişê sanikan ameya eştiş. Arêkerdişê sanikê zazakî yê tewr verênî hetê ziwanaso rûs Peter I. Lerchî ra mabênen serranê 1853 û 1857 de ameyê kerdiş.

Şerê (Herbê) Kirimî ke mabênen Çaritîya Rûsyâ û İmparatorîya Osmanîyan de bîya, bi wesîleyê esîr girewîyayan mîyan de estbîyayışê hîrê kesan wesîleyê dest pê kerdişê na xebate bîyo. Lerchî materyale ke semedê weşanî hadre kerdê, bi nameyê “*Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaeer*” (Kurdan ve Keldanîyanê Bakurî yê Îranîyan Ser o Cigêrayışî) sey di cîldan neşr kerdê. Cîldê yewinî de 7 teneyî metne kirdîkî (zazakî) neşr bîyê. Nê metnan ra 3 hebî derheqê lejanê aşîranê kurdan de, 1 roportajo ke Hesenî (Çewlîgij) reyde kero û 3 hebî zî sanik ê.²² Nê sanikî reya verêne serra 1985î de M. Malmîsanî ra ameyî transkrîbîze kerdiş û kovara Hêvî de neşr bîyi. Kitabê yewinî de (1856), ca dayo melumatanê ke derheqê kurdan de yê, kitabê diyînî de (1857), ca dayo metnanê ke bi kurmancî û zazakî ameyê arêkerdiş û tercumeyanê ïnanê rûskîyan, kitabê hîrêyinî de zî (1858) ca dayo xebatanê xo yê ziwanî û çekuyanê zazakî û kurmancî. Peter Lerchî kitabê ke mewzûyê behsî yê, badê çapanê ïnan yê rûskî biney kerde kilmî û eynî dewrî de (1857-1858) bi almankî zî neşr kerdê.²³

Badê Lerchî bi hawayo kronolojîk nimûneya diyine yê arêkerdişanê sanikan yew metno ke kitabê Albert von Lê Coqî ke “*Kurdische Texte-I, II*” ke Berlînde, 1903 de çap bîyo de, ca gêno. Nê arêkerdişan mîyan de o ke bi zazakî ya, metno ke bi nameyê “Hikayetê İbrahîm Paşa Lefzê Zaza” binê sernuştayê “Hikayetê Umer ibnî Eli Kosa” de ca gêno yo.²⁴

Yewna xebate zî yew xebata folklorî ya ke hetê Qanatê Kurdojî ra viraziyaya. Kurdo tena semedê kurmancî ney semedê zazakî zî xebatî kerdê. Kurdojî serra 1939î de dest bi xebata xo kerda. Ey arêkerdayışanê xo yê ke zazayê ke ê deman nézdîyê Batûmî de meskûn bîyê, fekê ïnan ra arê kerdê ra behs kero. Feqet na xebate, panças serran ra pey, têkiliya ke mabênen Kurdo û Malmîsanijî de pê mektuban viraziyaya, sayeyê aye de vejiyaya meydan û hetê Malmîsanijî ra kovara Hevî de ameya weşanayîş. Kurdojî, 1985 de nê metnî zereyê mektube de erşawitê Malmîsanijî. Sernuştayê nê metnan zî “Qisa Cimşît û Qisa Rostem” ya.²⁵

Xebatanê arêkerdişî yê Zazakî de oyo ke rolê ci maneno kerraya kîlite M. Malmîsanij û kulturê fekkî ra vîyartîşê kulturê nuştekî yê zazakî de o wayîrê cayêkê zaf muhîm o. Proseso ke pê xebatê arêkerdişan yê kovara Tîrêjî dest pêkerdo, dima ra pê kitabê Malmîsanijî “*Folklorê Ma Ra Çend Numûney*”²⁶ dewam kero û pê nê kitabî bingeyê edebîyatê Zazayan ameyo ronayîş. Badê nê prosesi zî xebatê Edebîyatê Zazakî yê Şarî vera-vera

19 Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Tij Yayınları, 2006, s. 351.

20 Roşan Hayig & Brigitte Werner, *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, İstanbul, 2012, s. 377.

21 Zilfi Selcan, “Folklorê Kurdi ebe Zarave Dimilkî”, *Hêvî*, S. 1, 1983, s. 83.

22 Seyîdxan Kurij, *Metnî Veren yê Kirdî Xebatê Kurdolojî yê Peter Lerch*, Diyarbakır: Lis Yayınları, 2017, s. 25.

23 Mehmet Aslanogulları, Lerch’în Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine göre Sözcüklerin Tahlili, Bingöl Üniversitesi Yaşıyan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014, s. 14.

24 Yıldırım, Bingöl, Lezgin, *Edebîyatê Kîrmancî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebîyatında Örnekler)*, s. 39.

25 Ahmed Kirkan, “Qanatê Kurdo û Kîrmancî”, *Wêje û Rexne*, S. 9/10, İstanbul, 2018, s. 92-99.

26 Malmîsanij, *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*, İstanbul: Berdan Matbaacılık, , 2000.

nîsbetê cîdî dewam kerdê, erjanê (qîymetanê) folklorî ra hîza zêdê (vêşî) eleqe ameyo mojnayîş. Canî, teze xo yê masterî ke nameyê xo “*Biblijografiyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017)*” yo ke serra 2018î de temam kerdo de, nameyê kitaban ê ke mabênenê 1963 û 2017î de neşr bîyê, bi no qaîde rêze kerdê:²⁷

5. Tehlîlê Sanike: “Keku”

Keku yan zî Kekû, Zazakî de name û teferuatê ke mintiqâ bi nintiqâ bibedilîyo zî, sanikanê vilabîyayan û muhîman ra yew a. Bê ke kes biewnîyo sembolan û tîpanê ci, îcab keno vajo ke na yew nezîre ya ke semedê xoza (tebîetî) ameya kerdiş. Badê arêkerdişî mi yew çimeyê kesî ra pers kerd û va “Kekû heqiqet de rast a, bîya?” Cewabê ci semedê hetê bellîkerdişê têkilîya sanike-rastvînê komelkî ra zaf muhîm bî. Çimeyê kesî ke verê vat ke mi na sanike gedeyanê/tutanê xo ra vata û dima wina dewam kerd:

“Senî rast nêbena! Wexto ke wextê kengere name ti bivejîye koyan muheqeq ti vengê aye bieşnawe. Ma nêşkenê aye bivînê, la vengê aye yeno. No veng nêmaneno vengê tu teyre, işe Homayî ha! Duayê feqîre qebul kerdô.”²⁸

Seke nê ifadeyan ra zî do fam bibo, yew eleqeyê nêzdî mîyanê sanike, heqîqeto ke sanikan de yeno vatis **û cuya** komelî mîyan de est a û na têkilîye ke êyê ke sanike vanê, bizzat hetê ïnan ra ronîyena. Gama ke beşanê (qismanê) verênan de kerdêne ke bawerîyanê komelê zazayan ïzah bikerê, ma mîstîsîzmî ra qal kerdbî, a no mîstîsîzm destek dano nê mûnîteyan (kurguyan) û ïnan aver beno. Zaza yê ke hîna zaf mintiqayanê koyînan de ciwîyenê (Çewlîg, Dêrsim, Erzingan) yew şeklê ciwîyayîşî û bawerî ke xoza (tebîetî) reyde ahengdar û eynî wext de vera xoza hurmetkâr o, peyda kerdô. Ma eşkenê nê şekilê bawerî ke her gandaro ke xoza de yo, paweno (mudefa keno) û ey rê hurmet keno, gelek deyîşanê zazayan yê Elewîyan de û rîtuelanê ïnan yê rojaneyan de bivînê.

Sembolo tewr muhîm o ke sanika Kekû de bale anceno demar demarrî ya. Sanikan de zidîyê (eksîyewbînîye) cayêko muhîm gênê; vera başî/e de xirab/e, vera kesê hêvîdarî (omiddar) de keso bêhêvî (bêomid), vera rindî de xirab est o.

Sanike de aîleya ke şayî mîyan de ciwîyena, wexto ke maye (dadîye) mirena, pîyo ke di gedeyanê (tutanê) xo reyde tena maneno yewna cinî dir zêwecîyeno. La cinîya ke aye dir zêwecîyayo nîyetxirab a û tutan ra qet hes nêkena. Karakterê na cinî maneno yê a demarrî ya ke sanika Pîsingwele (tr. *Külkedisi*) de viyarena. Tutan ra nefret kena û çesit-çesit xirabîyan plan kena. Nê planê ke neticeya ïnan de tutan ra yew mireno, demarrî kenê karekterê xirabê sanike.

Arketîpe sîye ke bi wesîleyê na sanike wazîyeno ser o bêro vindertiş, eşkîyeno pê demarrî ïzah bibo. Termê arketîpî ke tirkî de sey “nimûneya verêne” tewr verê hetê C. G. Jungî ra dîsîplinê psîkolojî mîyan de ameyo xebitnayîş. Arketîp o ke her ke şîyo (Zemanî reyde) kewto warê xebata dîsîplînanê bînan, xususen tehlîlanê sanikan de zaf yeno şuxulnayîş.

Jung o ke ronayoxê psîkolojiyo analîtikî yo û mutefekîr o, wina vano:

Arketîpî eslê ci de ìmge yê ke sey erjanê muşterakan yê merdimîye vizêrî ra neqlê ewroyî, azî (neslî) ra neqlê azî (neslî) benê. ïzah keno ke arketîpî cuya rojaneyê ferdî ra heta eseranê edebîyan yê çesit-çesitan waranê cîyayan ser o tesir kenê. Xususen sey sanike, destan û hîkayeya şarî ke tewirê ke terzê ïnan vatis (anlatımsal) yo, pê ziwanê sembolîk û binîşmendîya muştereke û xaseten zî mîtan reyde eleqeyêko ïnan yo nêzdî est o. A seba ke ziwano sembolîk û arketîpê ke ïnan de yê, bivejîyê orte, bi gurenayîşê formulê Campbellî yo “aqitîyayîş-resayîş-agêrayîş” ke mumkun o ke merdim xo biresno melumaşî-heqîqetî şîfrekerdeyî. Sanike yan zî hîkayeya şarî de qehreman seba ke munasîbê arketîpanê “aqitîyayîş-resayîş-agêrayîş” prosesî ferdîbîyayîşî temam bikero besdarê (tewrê) dest pê macera keno. Nê prosesî de arketîpê “ferdo berz”, “sîye”, “anîma-anîmus” vateyî mîyan de temamê maceraya ke bi hawayo erjanê sembolan reyde mûnîteyî ya de rol gênê. Bi tehlîkerdişê nê arketîpan, orte rê vetişê erjanê sembolîkan yê eseran mumkun beno.²⁹

27 Mutlu Can, *Biblijografiyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017)*, Mardin Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018, s. 36-38.

28

29 Okan Alay, “Evvel mi Gelsin Sonra mı? Masalî ile Gündeşlioğlu Halk Hikâyesinin Arketipsel Tahlili”, *Millî Folklor Dergisi*, S. 96, İstanbul 2012, s. 58.

C. G Jung o ey na îdîa eşta orte ke pê şirovekerdişê eseranê edebîyan yê çesit-çesitan, eseranê hunerî û hewnan eşkîyeno ke do birrsîyo arketîpan, derheqê çimeyanê arketîpan de nê fikrê xo veto vernî:

Ez bi zafi rastê famkerdişê xeletî (şaşî) ke goreyê ey muhtewaya arketîpan yê bellîbîyayî ya, yanî yew tewir “fikir o” ke binheşmendî ra peyda beno. Naye ra, fayde est o ke binê ci nê xususî xêz bibo: Arketîpi sey muhtewa ney, tena hetê şekîlî ra bellikerdeyî (dfiyarkerdeyî) yê, bellikerde bîyayîşê ïnan zî zaf sînorkerde yo. Muhtewaya “îmgeyaverêne” ancax eke a şuûrin, naye ra girêdaye pê melzemeyê ceribneyîşê şuûrinî pirrê bo bellikerde bena. Oxro ke şekilê arketîpan seke mi verêyewna cayî de ïzah kerdbî, eşkîyeno sistêmê mîhverê yew krîstalî dir muqayese bibo; sistêmê mîhverê krîstalî, yew mana de verê ra şekil dano peydabîyayîşê krîstalî ke awîna esası de yo, la o bi xo wayîrê yew estena madî nîyo. Esteyo madî, ancax yew hawayo xususî taximbiyayîşê iyônan û dima ra zî yê molekulan (zerrey-an) vejîyeno meydan. Arketîp bi xo yew elemano tal û safî şekilî yo, teswîrê xo ihtiîmalê *a priori*, *facultas praefor mandî* (qabilîyeto dîzaynkerde) ra teber çiyêk nîyo. Çiyê ke pê rayîrê îrsîyetî neqil benê teswîrînîyê, şekil ê. No semed ra teqabulê însiyakan ke ancî ê şekilkî yê. Senî ke nêşkîyeno estena arketîpan bêro îspadkerdiş, heta ke bi hawayo konkret nîrê vînayîş estena însiyakan zî nêşkîyeno bêro îspatkerdiş. Semedo ke şekilê ci bellikerde yo, ci rî nimûneya diyayîşê peydabîyayîşê krîstalî imkanê fehmkerdişê zelalî temîn keno, çunke sistêmê mîhverî strukturê her yew krîstalî ney, tena strukturê stereometrikî tayîn keno. Beno ke krîstalî qij yan gird bê, goreyê strukturê rîverîye yan zî pêyewbînangirewtisanê ïnan cîyayîyan erz bikerê. Çîyo ke nêbedilîyeno, sistêmê mîhverî yo ke tim prensip de wayîrê eyînî nîsbtan yê geometrikan o. Eynî çî semedê arketîpan zî muteber o: arketîbo ke prensib de mumkun o bêro wesîfînayîş, şekilê tezahure xo wesla konkret (muşexes) ney, wayîrê yew dendika mana ya ke tena prensib de belî kena û nêbidiyena. Mavajî arketîpê maye (dadîye) bi hawayo ampirîk senî tezahur keno, no tena ey ra nêno zedekerdîş, sewbîna çimeyan ra zî kokdar beno.³⁰

C. G. Jung gama ke behsê manayanê muhîman ihtiîvakerdişê arketîpanan ra behs keno, işaret keno ke ïnan nêvînayîşî ra ameyîş yan ïnan ser o nêvindertiş yew zayîyat o. O, ano ro ziwan ke eke arketîpî bêrê analîzkerdiş û teslimê ferdî bibê, o wext do eşkîyeno hîsê “vîndîbîyaye”yî bêro telafikerdiş.³¹

Alay derheqê arketîpî behse no kerdo: ““Termê arketîpî besa huneran de û sewbîna cigêrayışanê edebîyatî û felsefeyî de yena şuxulnayîş. Heto bîn ra eleqayê xo mîtolojî û şirovekerdişê hewnan zî esto. Her kamca de bişuxulîyo seba fehmkerdişê form û muhtewayî hetkarîyêka muhîm îfa keno. Belê, arketîp çî yo?” Seke nameyê xo ra zî yeno fehm kerdiş bingeyê nê terzê nezerî arketîp ser o awan bîyo û heto bîn ra eleqayê xo psîkanalatîk ra zî esto. Tîya de konseptê “arketîp”, hemmanayê çekuyê “nimuneyo verên”, “prototîp” o. Çekuyê arketîpî yunankî ya û uca ra verê cû dekewta fransizkî (archetype) û uca ra zî ziwananê bînan.”³²

Ma eşkenê nê erjnayîşan ra hereket bikerê û demarrî ya ke sanika Kekû de est a, zereyê arketîpê sîyayî de bierjnê. Siye, yew parçeyê ma yo ke ser o tedayî benê, estena ci nêwazîyeno, manayê negatifî atfê ci benê; şexsîyetê ma yo ke hem teberêhişmendîya ma ya ferdî hem zî ya müştereke de binê tedayan de mendo.³³

Demarrî û kênayê aye ke sanikanê komelanê cîya-cîyayan de timûtim est ê. nimûneyê arketîpê sîye yê. Nê elementê sîye yê, yanî ê hetê kesî yê ke, ego ïnan nêwazeno yan zî bêfayde muteala keno û coka ïnan tarî mîyan de verdano.³⁴

Tabloyê cerêniyo ke, o fikranê C. G. Jungî ra girêdaye virazîyayo de arketîpê bingeyêni, terîf û sembolê ïnan yenê diyayîş:

ARKETÎP	TERÎF	SEMBOL
Anîma	Hetê cinî yê camêrdî yê teberêhişmendî de	Cinî, Dayîka Meryem, Mona lîsa
Anîmus	Hetê camêrdî yê cinî yê teberêhişmendî de	Camêrd, Îsa, Don Juan

30 Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmazer), İstanbul: Metis Yayımları, 2015, s. 21.

31 Jung, e. n. v. , s. 24.

32 Okan Alay, ”Analîzê Arketîpkî yê Sanika ‘Xerîb û Nasîb’î. ” *Nubihar Akademi* 5,125-126, r. 127.

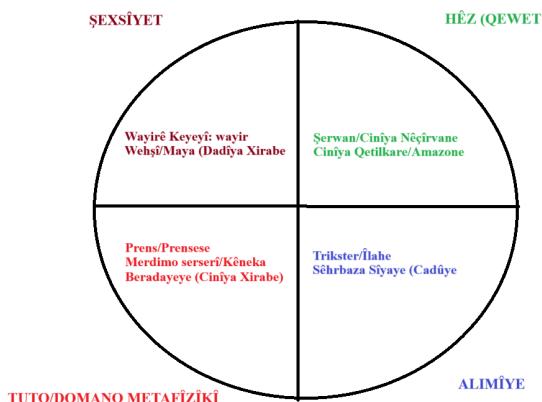
33 Mariia Talianova, Türk ve Rus Halk Masallarında Kadın Arketipinin Karşılaştırılması, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 61.

34 Talianova, e. n. v. , s. 62.

Persona	Hêvîyê ke hetê komelî ra hasil bîyê û rolê sosyalê însanî ke perwerdeyo ke dewre tutîye de ameyo girewtiş ra peyda bîyo.	Maske
Sîye	Hişmendî de yo û çîyo ke ferdî îspad kerdo, eksê ey o ke teberê-jhişmendî de yo	Şeytan
Şexsîyet	Merkezo ke balansê (muwazeneyê) ferdî peyda keno û tîmsalê hemeyî û ahengi yo.	Mandala
Merdimo Alim	Awankerdişê alimî û tecrubeyê heyatî yo	Pêxamber
Homa	Reya peyêne ca ameyîşê pşîkeyî ke sewqê dinya bîyo	Çimê Tîje/Rojî (Çimê Ra'yî)

Tablo 1. Arketîpê Jungî yê Bingêint³⁵

T. Chetwynd zî tîplojiyê C. G Jungî xo rê esas gêno û derheqê rolanê cinîye ser o kategorîzasyonî keno. Şekilê kategorîzasyonê ey wina yo.

Şekil 1. Kareya Arketîpan yê Chetwyndi³⁶

Mayîye/Dadîyiye, nîbetê mana û rolê aye komel bi komelî bibedilîyo zî sey erjêko pîroz yeno vînayîş. Dadîye, kes a ke vera tutanê xo wezîfeyê dadîyiye, vera mîrdeyê xo zî wezîfeyê cinîyiye ana ca. Dadîya ke tutan ana dinya, ihtiyananî inanê bingeyênan vînena û bi no hawa ciwiyayîşê xo ramitişê/berdewamkerdişê inan temîn kena; gama ke nê heme çîyan kena bê ke vera inan de yew çî bipawo kena. Tutu xususîyetê dadîyan yê muhafazekerdişê/mudafakerdişê tutan, hetê tayê kesan ra sey însiyakî bêro şirovekerdiş zî ma winî fikirîyenê ke hasilbîyayîşê na rewse (nê wezîyetî) de rolêkê muhîmî yê hêvîyanê komelî zî est o.

Demarrîya ke sanikan de vejîna vernîya ma, nê wezîfeyê ke atifê dadîye benê, tena inan nîyana ca, eynî wext de kêna û oxulluxanê xo rê tewir-tewir xirabîyan kena û bi no qayde yew karaktera xirabe bîyayîşê xo îspad kena. Çîyo ke demarrîye sey tîmsalê xirabîye nişan dano, dadîya heqe zî qîymetin keno no feraset o.

Demarrîya ke zafê sanikan de ca gêna, yê aye zî tutê xo est ê, vera inan hol û merhametin a. Feqet sanika Kekû de, demarrî ra tutî çin ê, verê nêzeweçîyaya. Ma eşkenê na rewse meylê zêwicîyayîşê zazayan izah bikerê. Zazayî yew komelo pederşaxî yo û komelê zazayan de goreyê komelanê tradisyonelan yê bînan monogamî hakim o. La eke cinî wefat bikero, semedê camêrdan (mîrdeyan) meylê newe ra zêwecîyayîşî mumkun û asan keno, la cînîya ke viye (vîya) menda ra yeno pawitiş ke tutanê xo reyde biciwîyo.

Sanikê ke tede demarrî est ê, yewna motifê sanikan ke inan de vîyareno pîyo/babîyo pasif o. Karakterê nê babîyan xirab nîyo, la vera xirabîyanê demarrî zî nêşkenê çîyêk bikerê. Ma sanika Kekû de rastê tîpê babîyê winasî yenê. Babîyo ke fam beno ke tutanê xo ra hes keno, ameyîşê demarrî ra pey yew pozîsyono pasîfi de maneno.

Yewna detayo muhîm o ke sanika Kekû de bala merdimî anceno û tewir bi tewir çîyan ano merdim vîrî zî

35 <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/tipy-lichnosti-po-yungu.html> (Tarîxê cirêsayîşî: Temmuze 2017)

36 Talianova, e. n. v. , s. 64.

qetilkerdişê birayî yo. Ma nêeşkenê vajê rasterast hedîseyê Habil û Kabilî rê ke vateyanê tewr verênan yê merdime ra yew o yew atif est o, feqet birayo ke masum o, bi destê waya ey ya pîlê kişiyayîşê ey, hetê qetilkerdişê ra pêmendişê her diyinan teşkîl keno.

Felaketo ke pê yew tewreyo qulekerde dayîşê demarrî dest pêkeno, peynîya ey de waya ke haya ci nêbena ke kengerî ginenê waro, birayê xo sucdar kena ke ey kengeri werdê û pê kardî pîzeyê birayê xo birnena, akena û bi no hawa bena sebebe mergê birayê xo. Netice de tutê ke qehramanê sanike yê, ïnan neticeya nê hedîseyî serra ïnan ra girêdaye hesab nêkerda. Aye ra waye ra vêşer (zîyadêr) demarrî sucdar a.

Waya ke mergê birayê xo ver ezabê wicdanî ancena, Homayî rê dua kena û wazena ke yew teyre biba û sucê xo biqîro, biwano û binalo. Hetê Homayî ra qebulbîyayîşê duayî ra dima, waye bena teyra Pêpûge, şew û roje nalena, qîrrena û bi no qayde sucê xo îtfîraf kena. No qîrrayîşê aye ke sanike ra teber sewbîna eseranê hunerî rê zî îlham bîyo, eserî ra bi eserî bibedilîyo zî zafane wina yo:

“Keku, Keku

Kamî kişt?

Mi kişt!

Kamî şût?

Mi şut!

Peynîye

Sanikê ke vîrê komelî yê kulturî yê, neslan mîyan de wasitayê neqilkerdişê kulturî yê muhîmê. Na mana de wayîrê wezîfeyê pirdî yê kulturî yê û sanike sey tewirêk qasê (hendayê) tarîxê merdimîye wayîrê yew tradisyonê kehen ê. Sanike, xususen semedo ke yew tewir o ke elementanê bingeyênan yê sey cografya, atmosfero kulturî, terzê ciwîyayîş yê yew komelî nîşan danê fambîyayîşê strukturê sosyololikî yê yew komelî de wayîrê yew pozisyonêkê muhîm û fonksiyonî yê.

Ma, sanika Kekû ser o, verê hetê aye yê temînolojîkî ke termînolojîya sanikanê dinya reyde müşterek ê, tehlîl kerdî. Na xebata arêkerdişî de metodanê müşahade, mulaqat û arêkerdişî ra istîfa bîyo. Ma na sanika ke şarî mîyan de vilabîyaye ya, hetê aye zengînîya sembolîzmî girewîya çiman xo ver. Ma, averşîyayîşê zazakî yê warê folklorîkî ra behs kerd. Na nimûne ma sewqê nê fikî kena: Sanikê folklorê zazayan hetê sembolîzmî ra zengîn ê.

Prosesê nê arêkerdişan de ame vînayîş ke kulturê fekkî yê nê zazakî helîyeno, ma şahidîya ney bîy. Eke ma bi kilmî akerê, ê sanikê şarî ke vatisê ïnan ge-ge bi rojan ramitêne, yan vîra bîyê yan zî nîekîyenê sey verê hol bivajîyê û nîsbetê cîdî de vîndî bîyê. Naye ra girêdaye çekuyê ke aîdê xezîneya zazakî yê, vera-vera xo vîr ra bîyê û ge-ge zî çekuyanê bînan ke ê aîdê sewbîna ziwanan û mintiqayan ê herinda ïnan girewto. Mavajê merdim çiqas ke dewan ra şiro merkezê bajaran vîneno ke nîsbetê çekuyanê tirkî hende zîyade beno.

Ancîna na xebate de eşkîyeno ke tradisyon, urf û adet, dînê şarî û erjê ke şarî rayîrê ïnan de vîndî kerde bêrê vînayîş. Mefhûme cinsîyetî yê sanikanê zazakî senî ke gelek (zaf) sanikan de yeno müşahadekerdiş na sanike de zî yeno vînayîş.

Karekterê “demarri” ke sanika Kekû de ca gêno, yew karaktero ke mumkun o sey karaktero ke kerdişê xirabîyan dima yo û arketîpê siye bêro namekerdiş. Yewna sembolo vilabîyaye zî sembolê hûmaran ê. Sanike de zaf rey-an rastê nînan zî bî.

Xususen ke merdim eşkeno hûmaranê hîrê, hewt, çewres û yewî sey nimûne bido. Nînan ra ma derheqê sembole yewî ser o bifikirê û vajê ke, manaya sembolî de yew, yanî tek yew humar a ke aye xo rê mukemelîye, peynîya şaye (bextîyare) kerdo hedef.

Çimeyî

- Alay, Okan. "Analîzê Arketîpkî yê Sanika 'Xerîb û Nasîb'î. " *Nubihar Akademi* 5, no. 19 2023: 121-132.
- Anuk, Nevzat. "Sözlü Kültür ve Zazaca Masallar. " *Mukaddime* 5: 2012, 75-87.
- Aslanoğulları, Mehmet. Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimiyazımı ve Türlerine göre Sözcüklerin Tahlili. Bingöl Üniversitesi Yaşıyan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014.
- Can, Mutlu. Bîblîyografyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017). Mardin Üniversitesi Yaşıyan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018.
- Ersoy, Necmettin. *Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene*, İstanbul, 1990.
- Fromm, Erich. *Rüyalar, Masallar, Mitler*. İstanbul, 1995.
- Fromm, Erich, *Rüyalar Masallar Mitler*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Günay, Umay. *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 1975.
- Hayığ, Roşan. , Werner, Brigitte. *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*. İstanbul, 2012.
- İnal, Tanju. *La Fontain'i Yeniden Okumak/Anlamak*. S. 3, Ankara, 1992.
- Jung, C. Gustav. *İnsan ve Semboller*. (Çev. Ali Nahit Babaoğlu), İstanbul, 2009.
- Kirkan, Ahmed. "Qanatê Kurdo û Kirmanckî". *Wêje û Rexne*, S. 9/10, İstanbul, 2018, s. 92-99.
- Kurij, Seyîdxan. *Metnî Verên yê Kirdkî Xebatê Kurdolojî yê Peter Lerch*. Diyarbakır: Lis Yayınları, 2017.
- Salt, Alparslan. *Ansiklopedi Neo-spiritualist Yaklaşımalar Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul, 2017.
- Seçki, Sezaver. *İmgelein Olayların Sembolik Saklı Mesajı*. İstanbul, 2015.
- Selcan, Zilfi. "Folklorê Kurdi ebe Zarave Dimilkî", *Hêvî*, S. 1, 1983, s. 83.
- Turgut, Harun. *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Tij Yayınları, 2006.
- Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Vate Çalışma Grubu. *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)- Türkî Kirmancca (Zazaca) – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Vate Yayınevi, 2016.
- Yıldırım, Kadri. , Bingöl, İbrahim. , Lezgin, Roşan. *Edebiyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebiyatında Örnekler)*. Mardin: Weşanê Enstituya Ziwanê ke Tirkîya de Ciwîyenê ya Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî, 2012.

EK-1

Keku³⁷

Daykê yi mirena sekur munena. Buay ye zewucyen yo cînî un. Ti ra laj ben, ina qîçîk. Vuna de hadî ma şuer, ma şîn kîngerun. Şina kînger vejena un kinger vejena kena torbe' z qul kena. Domare yi bin torbi yi qul kena. Ya kînger vejena kena (...)kena zerre torbi. Kena zerrî. O lajek te bena, biraye qijik. (...) unena kînger tede çîn.

Vun “ Wulley ti pîêr werd. ” Vun “Wule abla mi tawê nîwerd. ” Ona xinçîyer fînena, kard fînena pîze biraye xo ‘înnnaaa yoo tene hendo (muecnena) qijik hanî ho tede. O wo nîşene ru bermenâ. Bermena bermenâ vuna;

“Keku Keku Keku

Mi nikişt, kard kiş

Mi nipişt, xinçîyer pişt”

Bermenâ, bermenâ. . . Vuna “Alla Alla ti mi keku ki’r berz rîy dinya. Ti mi yo teyr ki’r berz rîy dinya, e nîşûrî kîye. Inkê e şîyer kîye ana mi ra vuna se? Mi kişena. Vuna ho çâ ti qe laj mi kiş. ”

Cenab-i Allah dua yi kabul ken. Alat ala emir ken bena bena yo teyro nişena yo dar a. Bo hema’z wendena. Eg sersuwe kum ‘g bizunse vuna se. Vuna;

“Keku Keku

Mi nikişt, kard kiş

Mi nipişt pe çaput pişt”

Kesê Çimeyî

1. *Name, Peyname.*

2. *Tarixe Biyayış, Ca.*

3. *Mekteb.*

4. *Gure.*

6. *Wext û Cayê Arekerdişê.*

7. *Kami Ra Musaya.*

1. Ekinerker, Zeliha

2. Palu- ?

3. Wendişê aye est a.

4. Kebanîya.

6. Çolig - 26.03.2016

7. Vistewre xo ra.